

*кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української і зарубіжної
літератури
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

ТВАРИНИ У ХРОНОТОПІ КАЗКИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ДИВОВИЖНІ ПРИГОДИ В ЛІСОВІЙ ШКОЛІ»

Сучасний теоретико-літературний інтерпретаційний процес своїм пріоритетним напрямом визначає дослідження літературної казки, феномен якої осмислюється як оповідна модель естетичної комунікації крізь призму хронотопу й сюжетно-образної структури. Часово-просторові координати (ще за Горацієм і Буало, Леонардо да Вінчі й Мікеланджело, далі – за М. Бахтіним, Д. Лихачовим, Ю. Лотманом, В. Гречневим, С. Неклюдовим) наявні в межах художньої системи як провідні категорії функціонування сюжетно-структурної системи кожного твору. Проблема казкового хронотопу порушувалась у дослідженнях, де осмислювалася загальна концепція казки (В. Пропп, Н. Рошіяну, Д. Лихачов, В. Кравцов та ін.). Останнім часом посилюється інтерес дослідників до особливостей жанру літературної казки (О. Гарачковська, О. Горбонос, Г. Сабат та ін.). На думку літературознавців, жанр казки вимагає традиційного просторово-часового хронометражу, у зв'язку з чим сюжет її контамінується в послідовно-ланцюговому квантуванні оповіді, де фабула розгортається в прямолінійному нанизуванні векторів дії [1, с. 151].

Художній феномен казок відомого українського дитячого письменника Всеволода Нестайка вивчено ще не досить повно. Необхідність дослідження продиктована відсутністю в українському літературознавстві праць, де б аналізувався бестіарій у часопросторі літературних казок письменника, що ще не ставали предметом системного аналізу. Метою розробки є виявлення особливостей бестіарію в часопросторі жанрової моделі «Дивовижних пригод у лісовій школі» Всеволода Нестайка. Це своєрідна казкова повість із цікавою образною палітрою, де сюжетний хронотоп підпорядковується моральним принципам (насамперед перемозі добра над злом), але саме часопростір визначає побудову сюжету й усю образну її структуру.

У розділі першому «Дивовижних пригод у лісовій школі» – «Секрети Васі Кицина» – вже сам початок твору не випадковий, адже читач одразу налаштовується на конкретний час: «Весною, на початку нового навчального року...». Отже, новий навчальний рік розпочинається в лісовій школі навесні, але це не викликає подиву, бо це – казка. І школярка – рудого хлопчика-котика Васю Кицина – «привела до школи мама, дика очеретяна кицька Мура». Не відходимо від реалій (чи, точніше, див!) казкового простору, маємо авторське зауваження: «Вона (кицька Мура) була така дика, що ніхто в лісі не знав, як її звуть по батькові» [2, с. 5].

Час у казці чітко визначений: «Навчальний рік у лісовій школі починався не восени, як у людей, а весною. І канікули були не влітку, а взимку» [2, с. 6]. Автор-казкар, не забуваючи, для кого призначена книга, постійно подає пояснення, які нікому не здадуться смішними чи безглуздими, а, навпаки, є доречними і вплітаються в загальну канву розповіді: «... у багатьох лісових учнів (у їжачків, наприклад), а головне, у директора Бурмила Михайловича була зимова сплячка». Автор-оповідач не стоїть осторонь казкових подій, він обов'язково поцікавиться в читача: «А яке ж може бути навчання, коли директор ...спить?». І далі він (автор), кого дозволяється називати «дядя письменник», веде розмову з тими, хто читає казку. На цілком слушні розмірковування «розумних, кмітливих і спостережливих читачів» про те, що «і зайчики, і їжачки, і рисі, і борсуки, і лисички через рік будуть уже дорослі і ні в яку лісову школу після зимових канікул взагалі не ходитимуть», письменник відповідає про особливість казкового часу: «... у справжньому живому лісі через рік уже дорослі. Але ж то справжні, а не казкові. А в нас казковий ліс і мешканці казкові» [2, с. 6].

У казковому просторі «усі-усі після зимових канікул лишилися дітками, перейшли до другого класу і, коли весняне сонечко розтопило сніги, розбудило ліс і рясно вкрило Велику Галявину барвистим килимом, зібралися на перший урок» [2, с. 7]. Це не дивно, адже «саме відчуття часу (соціальне і фізичне) істотно розширилось, поглибилось і стало предметно конкретним» [3, с. 347]. Розпочалося навчання в лісовій школі – і казковий час знову позначений оповідачевим «минуло кілька днів» [2, с. 13]. Часопростір визначається й образом-символом: це – годинник, «старий, з великим дерев'яним маятником, з двома дубовими гилями, з дверцятами над циферблатом» [2, с. 14]. За ним жили, вчилися, працювали всі тварини – мешканці лісу. Він був дуже старий, але завжди правильно відлічував час і «ніколи не псувався». Казковий час завмер, усі розгубилися, нічого не розуміли: годинник став, «не цокав, стрілки завмерли нерухомо», «суцільна плутанина і безладдя» [2, с. 16].

Час є немов сумарним, ледве вираженим періодом, підпорядкованим загальнонародним моральним закладам. Автор не оперує поняттями «завжди» і «всюди». Дія відбувається в конкретний час, у конкретному місці (ліс, Велика Галявина, лісова школа, Чужий ліс). Час дії теж «угадується» доволі легко: останні десятиліття ХХ ст. Час спливає аж надто швидко, коли відшукують злодія, який украв коліщатко з годинника: «Сонечко на обід повернуло», «... сонце скотилося на вечірній круг», «звечоріло», «зовсім смеркло» [2, с. 30, 36–37]. Схопити, але спершу віднайти в лісі крадія доведеться Бровку Барбосовичу, а для нього час – то саме життя. Бровко ще давно, у дитинстві, переїхав до міста, але «раз на рік обов'язково приїздив гостювати у рідне село». Для нього час чітко визначений: Барбосович згадує «неповторне босоне дитинство», від якого сплигло багато води, і юнацтво в мілі-

цейській спецшколі, і «небезпечну відповідальну роботу службового собаки у карному розшуку» [2, с. 34]. Нині він – «уже кілька років артист» – виконавець номера «собачий цирк». Саме йому вдалося розкрити таємницю Васи Кицина: виявляється, той – не котик-синок кицьки Мури, він – син самого царя звірів Левка Львовича Левченка.

Ліс – величезний простір у казці. Цей простір самі мешканці умовно поділять на п'ять секторів. Найкращий ліс – свій, якому протиставляється Чужий ліс, де є шакальська організація, шакали-рекетири, якими керує шакал Бацिला, називаючи свій простір Шмафією (скорочено від: шакальська мафія). Сутужно приходить до того, хто потрапляє в таке місце.

Авторська казка й деталями тексту, і підтекстом ототожнює конкретний соціально-історичний хронотоп і національний український колорит. Це реалізується в образній палітрі й цікавому ономастиконі казки Всеволода Нестайка, майстерність якого виявляється у вдалих найменуваннях персонажів-тварин, що вже самі собою є їхньою дотепною характеристикою (директор школи – великий «добряк» – Бурмило Михайлович Ведмідь; рудий маленький котик – Вася Кицин; його батько – кіт Василь Приблудний, якого всі називали Базилю Приблудний, – «легковажний, негарний», «сім'ю покинув і десь повівся»; класний керівник у лісовій школі – Пантера Ягуарівна; учитель музики – Бегемот Гіпопотамович; учитель фізкультури – Макак Макакович, учителька лісової географії – Жирафа Жирафівна; учитель лісознавства – Лисавета Патрикіївна). Кожен з учнів лісової школи має теж досить промовисте ймення: зайчик Кося Вухань, їжачок Колько Колючка, лисеня Рудик Лисовенко, вовченок Вовчик Вовченко, ведмежа Михайлик Ведмеденко, борсученя Боря Сук, рисеня Раїса Мняу, козеня Зіна Бебешко, лосеня Соня Лось, білченя Вірочка Вивірчук, дике поросля Хрюша Кабанюк. Дракон зветься страшною – Жахоб'як, хоча виявився дуже симпатичним і сором'язливим, до того ж зовсім самотнім, і Драконові Вулкановичу (його татові) навіть довелося викрасти дітей-звірят, щоб погратися з ним.

Художній світ максимально наближений до видимого, даного нам у відчуттях, але все ж такий, що існує в нашій уяві, збуджуваній образом. Час визначає життя всіх лісових мешканців. Карпо Карпович – дуже старий ворон, але його роки казковий час зафіксував: «... трьохсотрічний старий, ...мав кра-кракравнукув, які приносили йому попоїсти раз на день»; око він розплющував одне «останні сто років»; після якогось до нього серйозного звернення він «хвилин десять дрімав» [2, с. 16]. А вчителька математики Пантера Ягуарівна взагалі «любила точність», і саме вона визначила, що крадіжок в історії лісу було «нуль випадків» [2, с. 19].

У казці чітко розмежовано часові виміри, виявляється їх сутність. Реальний час у «Дивовижних пригодах у лісовій школі» – це об'єктивно існуючий часовий лінійний плин, який має протяжність, але не має меж. Це час, як зауважує О. Горбонос, не маргінальний, а такий, який виходить із безмежності й векторно спрямований у безкінечність. Він існує в постійній діахронії, не має реліктового початку й ретроспективного кінця [4, с. 19]. Час виступає як суб'єктивний фактор: Всеволод Нестайко, вносячи реалії свого народу, епохи, відображає сучасність [5, с. 192]. Вони (реалії) акціально зорієнтовані на інтровертну координату часу нарації із сучасністю [4, с. 24]. Так, наприклад, у казковому просторі існує комп'ютерний локатор-шукатор, червона ракета, печера біля вулкана Петекатепопл, інопланетяни разом із своїм НЛО – «летючим чайником», а разом із тим звірята розповідають і про телепатичний зв'язок, і про екстрасенсів, про Чумака та Кашпіровського, про замітки в «Лісовій газеті», про радіо й телевізор; діти граються в піжмурки, у квача та в гилки, а Дракон Вулканович цікаво розповідає про підземні справи: про запаси корисних копалин, про артезіанську воду, про підземні печери, про сталактити і сталагміти. Є й оповідний час: протяжність і рух розповіді відходять із відправної позиції, що започатковує текст, й існують доти, поки не закінчиться її зміст. Фабульний час безпосередньо пов'язаний із фабулою казки (якщо її вважати канвою сюжету) – це тривалість, довгота, ритміка розвитку подій, про які оповідається. Це часовий вимір, що передає казкові події в хронологічній послідовності [5, с. 189].

Сюжетний час у казці Всеволода Нестайка констатує казкові ситуації, все, що відбувається з героями-тваринами, фіксує часові координати й позафабульні вставні сюжетні описи, констатації, коментарі автора. За своєю сутністю сюжетний час накладається на фабульний і розширює його межі через оповідні можливості автора, що коментує фантастичні події, пов'язує їх із реальністю. Для дітей письменник подає цікаві сентенції, які не тільки виправдані жанром, а й цілком доречні в канві розповіді: «Яке ж може бути навчання, коли директор ...спить»; «Хлопці, як правило, бояться бути схожими на дівчаток; взагалі весь вовчо-собачий рід здавна чогось котячого роду не полюбляє»; «Хто довше живе, той більше знає»; «Між вовками й собаками, як відомо, давно ніжності немає»; «Зараз царів нема: демократія»; «Батьки, як правило, не виконують своїх погроз, а то б усі діти ходили без вух»; «От як скромний, хороший хлопець, то так і знай – лев! А як базікало, хвалько, торохтій – то обов'язково або вовк, або лисиця»; «Шакал – це шакал. Геройства в ньому небагато» [5, с. 6, 8, 16, 36, 57, 92, 102].

Подійний час відображає рух, часові координати події, ситуації, епізоду. Цей тип часу найпоширеніший у казці. Фабульний час співвідносний подійному, адже розгортається на його основі, але ширший, оскільки часово закріплює все, що діється з героями, і може накладатися на декілька подвійних часових векторів, кожен із яких висвічує той чи інший випадок, епізод або інцидент [4]. У казці Всеволода Нестайка наявний художній час – мистецький засіб оформлення казкового матеріалу. Часто художній і сюжетний часи зливаються, виконуючи обопільні функції [5].

Варто сказати й про читацький час, який осмислює всі часові ряди казкового витвору й пов'язує їх із реальним життєвим потоком. Епічне усвідомлення реального часу, який існує у своїй абстрактності, тече прямолінійно в нескінченність. Оповідний, фабульний, подійний, сюжетний, художній часи нерозривно пов'язані й виявляють себе один в одному.

У казці Всеволода Нестайка виявляється безпосередній зв'язок із фольклорною основою в способах організації часу й простору: в них подано традиційні для фольклорної казки хронотопи: ліс (свій – добрий і чужий – темний, злий), шлях-дорога, темне підземелля (печера), що відтворюють ціннісну семантику міфу.

Традиційна фольклорна сюжетна схема в літературній казці Всеволода Нестайка дещо втрачає усталеність. Дія відбувається в радянському й пострадянському просторі. У казковому лісі є ознаки сучасної дійсності. Гра з казковим хронотопом особливо відчутна в зображенні дива, таємниці, наявності яких обов’язкова в просторі казки: коліщатко годинника вкрадено – годинник зупинився, але наступного ранку (без знайдення злодія) «цокає, іде... хвилинка стрілка поволі рухалася до цифри дванадцять» [2, с. 41]; таємничий лист до сороки Скрекекулі з таємничим підписом – цілком реальні помилки в тексті; зникнення з гри трьох учнів – зустріч уранці; НЛО – летюча тарілка з шестирукими мешканцями з планети Оранг країни Утанії.

Конкретизація образів, створених на основі архетипів, реалізується завдяки їх інтертекстуальному наповненню й переосмисленню. Літературна казка «Дивовижні пригоди в лісовій школі» вирізняється багатством етнокультурних образів і мотивів. Мовний простір казки засвідчує, що її автор володіє сучасними літературними набутками й разом із тим естетично-смысловим досвідом фольклорного твору. Письменник послуговується сучасними образами, детермінованими традиціями уснопоестичної творчості, художній ефект підсилюється використанням фразеологізмів, епітетів, порівнянь, просторічних виразів тощо (тишко і скромняга, який мухи ніколи не скривдив; гостре око; чуйне серце; очі спалахнули, як свічки; замерли, мов неживі; здоровенницький; вираз їхніх морд був красномовнішим за будь-які слова; пахло смаленим; непереливки; пороззяляли роти; пішла чутка; ані звуку, ні пари з уст; десь повівся).

Етична проблема вирішується письменником згідно з традицією, в естетично значущих символах, що знаменують безсмертя й непереможність вічних гуманістичних цінностей. Незважаючи на значну трансформацію казкових традиційних елементів, казка Всеволода Нестайка все ж зберігає свою ціннісну семантику. Вона зазнає на собі впливу постмодерної естетики, що виражається у використанні різноманітних алюзій, асоціацій, трансформації й деякому пародіюванню давно відомих сюжетів, переосмисленні традиційних образів, мотивів казки фольклорної.

Література:

1. Гарачковська О.О. Жанрова типологія української літературної казки 70–90-х років ХХ ст. / О.О. Гарачковська // Вісник Київського славистичного університету. – К., 2007. – Вип. 34. – С. 151–156.
2. Нестайко В.З. Дивовижні пригоди в лісовій школі / В.З. Нестайко ; мал. В. Марченка. – Х. : ВД «ШКОЛА», 2010. – 128 с.
3. Гарачковська О.О. Українська дитяча література 70–90-х років ХХ ст. / О.О. Гарачковська // Історія української літератури ХХ століття : [навчальний посібник] / за ред. проф. В.І. Кузьменка. – К. : КСУ, 2007. – С. 347–354.
4. Горбонос О. Літературна казка як предмет науково-теоретичного дискурсу: жанрово-прагматичний аспект / О. Горбонос // Південний архів. Філологічні науки : зб. наук. праць / гол. ред. О.В. Мішуков. – Вип. XXXIV. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – С. 18–24.
5. Атрошенко Г.І. Традиційний просторово-часовий хронометраж казок Лариси Письменної / Г.І. Атрошенко, О.А. Ковальська // Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. праць / відп. ред. О.Г. Хомчак. – Мелітополь : МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 4. – С. 188–192.

Анотація

Г. АТРОШЕНКО. ТВАРИНИ У ХРОНОТОПІ КАЗКИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ДИВОВИЖНІ ПРИГОДИ В ЛІСОВІЙ ШКОЛІ»

У статті розглядається художній феномен казки відомого українського дитячого письменника Всеволода Нестайка «Дивовижні пригоди в лісовій школі». Аналізуються образи тварин у часопросторі літературної казки-повісті. Виявляються особливості хронотопу на рівні жанрової моделі казки для дітей.

Ключові слова: образи тварин у часопросторі, літературна казка, хронотоп, внутрішній світ.

Анотация

А. АТРОШЕНКО. ЖИВОТНЫЕ В ХРОНОТОПЕ СКАЗКИ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКО «УДИВИТЕЛЬНЫЕ ПРИКЛЮЧЕНИЯ В ЛЕСНОЙ ШКОЛЕ»

В статье рассматривается художественный феномен сказки известного украинского детского писателя Всеволода Нестайко «Удивительные приключения в лесной школе». Анализируются образы животных во временном пространстве литературной сказки-повести. Определяются особенности хронотопа на уровне жанровой модели сказки для детей.

Ключевые слова: образы животных во временном пространстве, литературная сказка, хронотоп, внутренний мир.

Summary

A. ATROSHENKO. ANIMALS IN CHRONOTOPE OF THE TALE BY VSEVOLOD NESTAYKO “AMAZING ADVENTURES IN THE FOREST SCHOOL”

The article deals with the artistic phenomenon of the tale written by known Ukrainian children's writer Vsevolod Nestayko. It's analyzed the images of animals in temporal-spatial coordinates of writer's literary tale story. The features of chronotop are shown at the level of genre model of fairy tale for children.

Key words: images of animals in temporal-spatial coordinates, literary fairy tale, chronotop, inner world.